

Küresel Dünyada Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Konumu

Esra Karapınar, Zirve University

Abstract

The Place of Central Asian Turkic Republics in the Global World

Globalization process which started at the end of nineteenth century and goes on at the present shows its impacts more in some countries or less in some other countries but this is a process that closes up countries, blots out authorities' immunities, makes them become transparent, and strengthens socio-cultural, political and especially economic relations. After the terms of being introverted and self-sufficiency between First and Second World Wars, struggles to liberalized world trade have been accelerated since 1960, and good and service flows between countries grew both as a volume and value. As a result of liberalization and deregulation politics which appears since 1980, the capital could move easier on the world. So, how has this process felt its effect on the Central Asian Turkic Republics includes Kazakhstan, Turkmenistan, Kyrgyzstan and Uzbekistan that arised in 1991 after dissociation in the Soviet Union because of clearing and reconstruction policy applied and after facility of establishing its own, independent states by earning their national identities to Turkish elements who lived under the sovereignty of Russians for years is given? The aim of study here is to analyse the effects of that globalization wave in the Turkic Republics which spread out all over the world. For this purpose, first of all changes in the Soviet Union 's policy will be considered and reflections of it on the economical life are to be investigated, and then applications and what the course of actions about integration with the World determined by mentioned republics after dissociation are to be discussed.

JEL Codes: P10, P20

1 Küreselleşme ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği' nin Dağılması

Globalleşme, globalizasyon ya da uluslararasılaşma olarak ifade edilen küreselleşme, ülkeler arasındaki ekonomik ve siyasal sınırların etkisini kaybettiği, mal-hizmet ve insan trafiğinin daha hareketli hale geldiği, herkesin her yerde olan biten her şeyden anında haberdar olabildiği bir dünyayı betimlemektedir. Küreselleşme süreci, Sovyetler Birliği' nin anlayışının aksine, sonuçlarda bir eşitliği değil başlangıç koşullarında bir eşitliği, fırsat eşitliğini mümkün kılmaktadır. Bu durum ise geriden gelenlerin hızlı büyümesi, aradaki mesafeyi kapatması, yaratıcılık ve yenilikçiliğin önünün açılmasına olanak vermektedir. Küreselleşen dünyadaki devlet anlayışı da farklıdır. Böyle bir dünyada devletten beklenen çeşitliliklere ve bireysel özgürlüklere saygılı, şeffaf, hesap verebilir, gücü ve yetkileri sınırlı, temel amacı vatandaşın refah düzeyini yükseltmek olan, hizmetkar devlettir. (Acar, 2009) Görüldüğü gibi küreselleşme sürecinin siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel boyutları olmakla birlikte, tüm bunlar içersinde en büyük öneme sahip olan şüphesiz küreselleşmenin ekonomik boyutudur. Ekonomik açıdan küreselleşme ticaret, finansal akımlar, teknoloji değişimi ile bilginin ve işgücünün hareketliliği yoluyla da dünya ekonomilerinin birbiriyle bütünleşmesi olarak tanımlanabilir (Aktan ve Şen, 1999).

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği' nin dağılmasının altında yatan en önemli neden şüphesiz, birliğin çağın gereklerine uygun olarak dünya ile bütünleşmede isteksiz ve geç kalmış olmasıdır. Sovyet ekonomisi, 1930'larda başlayan ağır sanayileşme politikaları ile %14'lük büyüme hızına ulaşmış ve kısa zamanda bir sanayi devi haline gelmiştir. Ancak 1970'li yıllardan itibaren gerekli modernizasyonun yapılamamış, teknoloji ve kalitede geri planda kalmış, arz-talep dengeleri kurulamamış, tarımda yanlış politikalar uygulanmış, merkezi otorite zayıflamıştır. Daha sonra 1980'lerde telaffuz edilmeye başlayan ve tüm dünyaya dalga

dalga yayılan küreselleşme olgusuyla birlikte dünya siyasi ve ekonomik dengelerin yeniden şekillenmesi sonucu sosyalist anlayışın iflas etmesi ve Rusya etrafında kümelenmiş olan merkezi planlama ekonomilerinin piyasa ekonomilerine dönüşme sürecine girmesiyle yeni bir dönem başlamıştır. Her ne kadar 1985 yılında Gorbaçov' un başkanlığıyla birlikte, glasnost (açıklık) ve perestroika (yeniden yapılanma) politikalarıyla, dışta batı ile daha uyumlu, ülke içinde de komünist rejimin işleyişini bozmayacak şekilde sınırlı ölçüde reformlarla birliği daha liberal ve gevşek bağlarla sürdürme çabaları devam etse de, netice itibariyle 1990'lı yıllara gelindiğinde SSCB' nin fikirlere, insanlara ve mallara karşı yükselttiği duvarlar kendileriyle birlikte yıkılmıştır. Bu yıkıntının ardından yetmiş beş yılını komünist rejimin baskısı altında geçirdikten sonra 1990' lı yılların başında, Baltık Cumhuriyetleri ve Doğu Avrupa ülkeleri gibi Orta Asya Türk Cumhuriyetleri (OATC-Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan) de bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Diğer ülkelere nazaran çok daha uzun yıllar (Örneğin; Polonya 17 yıl, Macaristan 10 yıl, Slovakya 10 yıl, Estonya 27, Letonya 31 yıl...) komünist rejim altında kalan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri için bu süreç nispeten daha sancılı olsa da, daha özgür, daha şeffaf, daha demokratik ve daha adil bir dünyanın kapılarını aralayan bir geçiş süreci olmuştur.

2 Geçiş Sürecindeki Orta Asya Türk Cumhuriyetleri

Bu geçiş süreci, aynı zamanda merkezi planlı ekonomik modelden serbest piyasa ekonomisine doğru bir geçiştir. Serbest piyasa ekonomisine geçiş kavramı, temel olarak, ekonomik faaliyetlerin fiyatlar ve piyasa işlemlerinin serbestleştirilmesi, kaynakların en etkin şekilde kullanılacak biçimde yeniden dağıtılması, makro ekonomik istikrar için piyasa ağırlıklı enstrümanların geliştirilmesi, özelleştirmeler vasıtasıyla, ekonomik verimlilik ve etkin bir işletme yönetiminin sağlanması, sıkı bütçe disiplini uygulanarak ekonomik verimliliğin sağlanması, mülkiyet hakları, hukukun üstünlüğü ve şeffaf bir pazara giriş düzenlemesi içeren kurumsal ve hukuki bir çerçevenin oluşturulması unsurlarını içermektedir. Bu ekonomiler 1990'lı yıllardan bu yana devletin ekonomik sistemini değiştirmek amacı ile birçok reform uygulamaya çalışmışlardır. Fakat OATC' de geçiş aşamasında yasal çerçevenin geç oluşması piyasaların gelişmesini engellemiştir. Bu ülkeler, piyasa ekonomisi tecrübesi olmadığı için bir takım sorunlarla karşı karşıya kalabilmişlerdir. Bu noktada IMF ve Dünya Bankası tarafından destek sağlansa da istenilen düzeyde olmamıştır.

Orta Asya ülkeleri bağımsızlığını kazanan diğer pek çok ülke gibi başlangıçta büyük bir makroekonomik istikrarsızlıkla karşılaşmışlardır. Bu ülkeler, piyasa ekonomisine geçişte başlangıç şartlarında diğer ekonomilere kıyasla olumsuz sosyal ve ekonomik şartlara sahiptir. Türk cumhuriyetleri ortalama ömür, sağlık, çocuk ölüm oranları ve konut imkânları açısından Sovyet standartlarının altında bulunmaktadır. Ayrıca bu cumhuriyetlerde tarımın ekonomideki payı daha yüksek iken şehirleşme oranı düşük bir seviyede kalmıştır. Uzun yıllar tamamen dışa kapalı bir sistem içerisinde varlıklarını sürdüren OATC' nin, piyasa ekonomisine geçişte hayli zorlandıkları görülmektedir. Var olan teknolojinin eskimesi ve bu teknolojinin yenilenememesi, beşeri sermaye kayıpları, kitlesel göçler, bunların beraberinde bankacılık ve finansal sorunlar, döviz problemlerini gündeme getirmiş ve ekonomik bir çöküntü yaşanmıştır. Sovyet Rusya'nın dağılmasıyla birlikte ekonomik rekabetin sonucu olarak birçok sorun gündeme gelmiş ve bu sorunların üstesinden gelebilmek için reform çalışmaları başlatılmıştır. Bu sorunların en önemlisi ise piyasa ekonomisinin yerleşmesinde yaşanan güçlüklerdir. Avusturya Ekolü iktisatçılarından Peter Boetkelye ekonomik reformların başarılı olabilmeleri için yapılması gerekenleri şöyle açıklamaktadır: "Söylenmesi kolay uygulaması zor olsa da, eski sosyalist planlı ekonomilerin yapması gerekenler açık ve nettir. Eğer ortada bir siyasal açıdan tekeli strüktür (political monopoly) varsa bunu demokratik rekabetçi bir düzenle (democratic competition) iktisadi tekel (economic monopoly) varsa bunu rekabetçi firma düzeni (competitive firms) ile eğer ortada kıtlıklar (shortages) varsa bunu serbest fiyat mekanizması (price mechanism) düzeni ile eğer enflasyon varsa bunu sıkı para politikası ile mali dengesizlik varsa bunu mali çalışmayı teşvik edici politikalarla değiştirmek

gerekmektedir.” Her ne kadar yapılması gereken bu olsa da, bunu uygulamanın özellikle yetmiş beş yılını komünist rejimin baskısı altında geçirmiş, piyasa ekonomisi tecrübesi olmayan OATC’ de çok daha zor olduğu muhakkaktır. Bu zorluğu söz konusu ülkelerin piyasa ekonomisine uyumuna baktığımızda da görebiliriz. Kazakistan ve Kırgızistan’da uyumun daha ileri düzeyde olduğu görülürken Türkmenistan ve Özbekistan’da biraz daha karma bir sistem uygulandığı görülmektedir. Ancak Kırgızistan hala ilk ekonomik şokun uzun süren etkisi altındadırlar. Yüksek borçların ağır yükü düşük kişi başına gelirleri ile gelişen ülkelerin en fakir ülkeleri arasında yer almaktadırlar. Piyasa kurumları ve kapasite yapısı bu ülkede yavaş ilerlemiştir. Uygulamada yasal çerçevenin oluşturulmasının piyasa ekonomisinin gelişimi için ön koşul olduğu anlaşılmıştır. Özellikle OATC geçiş aşamasında yasal çerçevenin geç oluşması piyasaların gelişmesini engellemiştir. Diğer taraftan bu yasal çerçeveyi oluşturmada ileri ülkelerde ise (Bazı Batlık Cumhuriyetleri ve Doğu Avrupa ülkeleri) ekonomik performansları daha ileri seviyede olmuştur.

OATC geçiş dönemi başlangıç yıllarında teknik ve finansal yardım konusunda geri planda kalması, dolayısıyla reformların istenilen seviyeye ulaşamaması ve kurumsal çerçevenin oluşturulamaması neticesi serbest piyasa ekonomisine geçmede ve ekonomik büyümede en önemli dinamiklerinden biri olan yabancı sermaye girişinde de aksaklıklar oluşturmuştur. Merkezi planlı ekonomilerin ekonomik yönden kalkınması, dünya ile entegrasyon sürecine girmesi gerekmektedir. Entegrasyonda en kestirme yollardan biride yabancı sermaye yatırımlarını ülkeye çekebilmektir. Gelişen ve küreselleşen dünya ekonomisi içinde, ülkelerin ticaretlerinin uluslararası bir boyuta taşınması kaçınılmaz hale gelmiştir. Yabancı yatırımlar öncelikle ülkeye önemli bir sermaye akışı sağlamaktadır. Yabancı yatırımlar ülkenin yatırım ve tasarruf açığının giderilmesi bakımından önemli bir rol oynamaktadır. Yabancı yatırımlar sermaye sıkıntısı çeken ülkelerde sermaye açığının kapatılmasında, ülke üretiminin artırılmasında, istihdam yaratarak işsizliğin azaltılmasında önemli rol oynamaktadır. Ayrıca üretim maliyetlerini düşürmek; ucuz işgücü, taşıma giderlerinden tasarruf sağlamak, düşük vergi avantajlarından faydalanmak, ucuz hammadde kullanılması gibi avantajları da vardır. Ancak geçiş süreci yaşayan OATC’de hukuk sistemindeki aksaklıklar yabancı yatırımcılara her koşulda güvence ortamının sağlanamaması, siyasi istikrarsızlık ve vergi reformun istenilen düzeylerde gerçekleşmemesi neticesi zaman zaman baş gösteren yolsuzluklar yatırımları olumsuz etkilemektedir. Dolayısıyla bu ülkelerde doğrudan sermaye girişlerinin arzu edilen seviyelerde olmaması nedeniyle yatırım avantajlarından da yeterince yararlanamamaktadır. Yabancı yatırımlar ülkeye ileri teknoloji ve know-how transferini kolaylaştırmaktadır. Doğrudan yabancı sermaye ülke ekonomisi için çok önemlidir. Üretim teknolojisinin öğrenilmesinde önemli rol oynamaktadır. Ayrıca istihdam yaratarak kalifiye eleman da yetiştirmektedir. Sovyetler Birliği döneminde üretimin merkezden ve kitle üretimi yapılması KOBİ’lerin gelişmesini engellemiştir. Ayrıca üretim yapan sektörlerin ülkeler bazında birbirine bağlı olması Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra bu ülkelerde üretimin durmasına yol açmıştır. Birçok fabrika çalışamaz duruma gelmiş, birçoğu da kapanmak zorunda kalmıştır. Daha fazla yabancı sermayenin çekilebilmesi için sosyal ve siyasal istikrarın sağlanması, enflasyonun düşürülmesi, kayıt dışı ekonominin kayıta alınması, adalet ve hukuk sisteminde gerekli düzenlemelerin yapılması ve kamu kesiminde yeniden yapılanma gereklidir.

3 Ülke Ekonomilerinin Genel Görünümü

Yüzölçümü olarak Türkiye’nin yaklaşık 4 katı büyüklüğünde bir ülke olmasına rağmen nüfusu yalnızca 15 milyon olan Kazakistan, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleri arasında son yıllarda en yüksek ekonomik performansı sergileyen ülke olduğu kadar Orta Asya’nın da en serbest ekonomisi olarak gösterilmektedir. 1991 yılı SSCB dağılmasından sonraki Kazakistan’la günümüzün çağdaş Kazakistan’ı arasında büyük farklılıklar vardır. Bağımsız Kazakistan’ın gelişimi sırasında, on yılı aşkın süreçte bölgedeki en hacimli yabancı doğrudan yatırımlar çekilmiş, çok kısa zamanda kamusal alanda % 85 özelleştirme gerçekleştirilmiştir. OATC ülkelerinden Kazakistan yabancı sermaye çekmede nispeten daha

başarılı olmuştur. Kazakistan, keşfedilmiş rezervleri bakımından dünyada 13'üncü sıradadır. En son değerlendirmelere göre, Kazakistan'ın toplam petrol ve gaz rezerv miktarı 23 milyar ton olup, bunun 13 milyar tonu Hazar'da bulunmaktadır. Büyük petrol ve gaz rezervlerine sahip olmakla beraber ülkenin siyasi istikrarı Kazakistan'ı, kişi başına düşen yabancı yatırım bakımından Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleri (Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Rusya Federasyonu ve Ukrayna) arasında lider konuma taşımıştır. Petrol ve doğal gaz sektöründeki yatırım ortamı, birtakım elverişli etmenlerle karakterize edilebilir. Birincisi, yabancı yatırım, petrol, lisans alma ve özelleştirme ile ilgili kanunlar, yabancı yatırımcıların doğal kaynak kullanma alanında rahat hareket edebilmeleri için gerekli hukuk esaslarını oluşturmuştur. İkincisi, vergi ve fiyat sistemleri ve petrol sektöründeki resmi idari yapı basitleştirilmiştir. Üçüncüsü, Kazakistan'ın kıta ortasındaki coğrafik konumu, Avrupa'nın büyük ihraç piyasalarına ulaşım sağlamaktadır. Son yıllarda Kazakistan, daha faal ve başarılı bir şekilde dünya ekonomisine entegre olmaya başlamıştır. Başta petrol ve gaz sektörü olmak üzere yabancı yatırım hacminde artış görülmektedir. 1994'te Özbekistan ve Kazakistan, bir anlaşma imzalayarak aralarında serbest ticaret alanı kurmuştur. Daha sonra Kırgızistan da bu anlaşmaya taraf olmuştur. Aynı sene Kazakistan, Avrupa Birliği ile işbirliği ve ekonomik ilişkilerin kurulması konusunda anlaşma imzalamıştır. 1996 senesinde Kazakistan, Belarus, Kırgızistan ve Rusya ile daha yakın ekonomik entegrasyon amacıyla Ortak Pazar ve Gümrük Birliği Anlaşmasını imzalamıştır. Rusya Federasyonu, BDT ülkeleri içerisinde Kazakistan'ın en önemli ticari partneri durumundadır. Diğer önemli partnerleri ise Çin, Almanya ve Ukrayna'dır. 1996 yılına kadar Kazakistan toplam dış ticaretinin %60'ı BDT ülkeleri ile yapılırken, 1997'den itibaren bu ülkenin toplam dış ticaret içindeki ağırlıkları giderek azalmış ve 2000 yılına gelindiğinde, toplam dış ticaretin %64'ü BDT dışı ülkelerle gerçekleştirilir hale gelmiştir.

Bağımsızlık sonrası dönemde bölgede en çok dikkat çeken ülkelerden biri de hiç kuşkusuz Kırgızistan olmuştur. Orta Asya'nın en küçük ülkesi ve de petrol ve nükleer güç gibi stratejik değerlere sahip olmayan bir ülke olmasına rağmen, ilk milli parayı kullanan, Dünya Ticaret Örgütü'ne ilk üye olan, ekonomik yatırımlara ağırlık vererek, kendisini güvenlik sorunlarından izole etmeye çalışan ve Orta Asya'nın Çin topraklarına açılan önemli kapılarından biri olan, bu küçük Orta Asya ülkesini uluslararası sistemde bölgede çıkar hesapları yapan büyük güçlerin ilgi odağı haline getirmiştir. Büyük enerji ve diğer doğal kaynaklara sahip olan ve bunları piyasa ekonomisine geçiş sürecinde ortaya çıkan olumsuz sonuçları hafifletmek için belli ölçüde kullanan Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'dan farklı olarak Kırgızistan Cumhuriyeti bu tür kaynaklara sahip değildir. Bu olgu, piyasa ekonomisine geçiş yolunun seçiminde ve gerçekleştirirken reformların devamlılığında siyasi iktidar için belirleyici olmuştur. Bu şartlar Kırgızistan'ı dışa açık ekonomi politikasını tercih etmeye zorlamakta ve ülkenin Gümrük Birliği'ne ve Dünya Ticaret Örgütü'ne girmesinde belirleyici etken olmaktadır. Kırgızistan'ın ihracatının ve ithalatının ülkelere göre dağılımında ilk sıraları BDT ülkelerinin aldığı görülse de, Kırgızistan bağımsızlık sonrası süreçte izlediği dışa açık iktisat politikaları sonucu çok sayıda ülkeyle dış ticaret ilişkisi içine girmiştir. Bağımsızlığın daha üçüncü yılı olan 1994 yılında dış ticaret ilişkisi kurulan ülke sayısı 50'yi aşmış ve günümüzde Kırgızistan 80'den fazla ülke ile dış ticaret ilişkisi içinde bulunmaktadır. Fakat coğrafi konumu itibarıyla dezavantajlı bir duruma sahip olan Kırgızistan'ın, bu olumsuzluğu giderip kara ticaret hatlarını geliştirdiği zaman bu ilişkilerin daha da büyüyeceği kesindir. Tüm bunlara rağmen Kırgızistan'ın henüz istikrarlı ve uzun vadeli bir toparlanmayı gerçekleştirebilecek seviyede ekonomisinin olgunlaşmadığı görülmektedir. Önünde aşması gereken ciddi zorluklar bulunmaktadır. Tarım ve hayvancılığa dayalı bir ekonomik yapıya sahip olan Kırgızistan'da piyasa ekonomisine geçiş sürecinde yaşanan sıkıntılar sonucu üretimin düşmesi beraberinde işsizlik ve yoksulluk getirmiştir. Yoksulluk da ülkenin sosyal barışını tehdit etmekte ve ülkeye yabancı sermaye girişini engellemektedir. Bu da ekonomik kalkınma için dış tasarrufa ihtiyaç duyulan ülkede yoksulluk kısır döngüsüne yol açmaktadır. Ülkede bağımsızlık sonrası

dönemde, gerek yurt içi tasarrufların yetersizliği ve gerekse dönüşümün tamamlanabilmesi için gerekli olan reformların gerçekleştirilebilmesi açısından ortaya çıkan finansman ihtiyacı zorunlu olarak dış borçlanmayı gerekli kılmıştır. Ancak, dış borçlanmada yıllar itibarıyla meydana gelen artış, yakın gelecekte Kırgızistan'ın bir borç krizi içine düşmesine ve mali istikrarın sürdürülebilirliğini tehlikeye sokacak önemli bir sorun haline gelmiştir.

Özbekistan, Orta Asya'daki coğrafi konumu, ekonomik yapısı, tarım potansiyeli ile ucuz işgücü, elektrik, doğalgaz ve petrol gibi avantajlarıyla yatırımlara çok elverişli bir ülke özelliği taşımaktadır. Özbekistan zengin yeraltı ve yerüstü kaynaklara sahiptir. 100'e yakın mineral, petrol ve enerji kaynakları mevcuttur. Fakat, Eylül 1991'de bağımsızlığın ilanından sonra Özbekistan da diğer BDT ülkelerini de etkileyen ekonomik güçlerin benzerleri ile karşı karşıya kalmıştır. Geçiş sürecinin ilk yıllarında karşılaşılan ve bir kısmı hala devam etmekte olan ekonomik zorlukların arasında, Sovyet sübvansiyonlarının ortadan kalkması, cumhuriyetler arası ticarete çok önemli kayıpların meydana gelmesi, hiperenflasyon, azalan üretim, pamuk üretimine bağımlı bir ekonomik yapı, hızlı büyüyen nüfusa yeni iş alanları oluşturma zorunluluğu ve köklü reformlara ihtiyaç duyan bir bankacılık ve finans kesimi gelmektedir. İyi bir potansiyeli olmasına rağmen geçmişte Sovyetler Birliği'nin en fakir bölgelerinden birisi olmuştur. 1992'den sonra gerçek gelir düşmüştür. Özbekistan'da yaşam standartları düşmekte ve fakirlik artmaktadır. Özbekistan BDT ülkeleri içinde yapısını en az değiştiren, reformların en yavaş ilerlediği ülke konumundadır. Özbekistan'ın ekonomi programının temelinde devletin müdahalesi ve reformların aşama aşama yapılması vardır. Özbekistan'ın kullandığı araçlar daha çok sosyal sistemi hatırlatmaktadır. Bir an önce bütün ekonomik yapıyı değiştirmeyi, hızlı serbestleşmeyi, özelleştirmeyi ve makro ekonomik istikrara ulaşmak açısından sıkı para ve maliye politikalarını öneren Uluslar arası Para Fonu (IMF), Özbekistan'ın izlediği ekonomi politikasından memnun değildir. Ancak Özbekistan'ın ekonomi politikasının başlıca amacı sosyalist tipi ekonomiden serbest piyasa ekonomisine dönüşüm değil, tarım ağırlıklı bir ekonomiden sanayileşmiş ve gelişmiş olan bir ülkeye olan dönüşümdür. Bu yüzden Özbekistan açısından serbestleşme olsun, özelleştirme olsun, piyasa kurumlarının oluşturulması veya makro ekonomik istikrar ikinci plandadır ve ancak sanayileşmeye ve kendi kendine yeterliliğe ulaşmak için elverişli oldukları derecede uygundur. Serbest piyasa ekonomisine hızlı geçiş modelini eleştiren Özbekistan yönetimi bir ülkenin geçiş döneminin başlangıcında sahip olduğu başlangıç şartlarının önemli olduğunu vurgulamıştır. Buna göre Özbekistan şartlarında hızlı geçiş değil, emin ve sağlam adımlarla yavaş geçiş daha uygundur. Bu geçişte mutlaka devletin kontrolünde ve devletin eliyle yapılmalıdır. Kademeli geçiş yönteminin tercih edilmesi geçişin doğurduğu ekonomik ve sosyal sorunları hafifletirken, geçiş döneminin hızlı bir geçiş stratejisi izleyen ülkelere kıyasla daha uzun sürmesine yol açmıştır.

Türkmenistan 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra diğer eski SSCB ülkelerinden farklı bir geçiş dönemi yaşamıştır. "Türkmen yönetimi çoğulcu demokratik rejim ve serbest piyasaya geçiş yönünde oldukça tedbirli, toplum alışkanlıklarını sarsmayan, bağımsızlıklarını yeni kazanmış diğer cumhuriyetlere oranla daha yavaş tempoyla gelişen bir reform süreci belirlemiş ve batılı ülkelerin eleştirilerine rağmen bu alandaki tutumunu değiştirmemiştir. Diğer taraftan ise bürokrasinin fazlalığı, nihai kararların devlet başkanı tarafından alınması ve diğer sebepler, yabancı yatırımlar ve ülke ekonomisi için ciddi birer engel oluşturmaktadır. Yabancı sermaye, bankacılık mülkiyet haklarının korunmasına ilişkin yasalar 1992 yılında çıkarılmıştır. Öte yandan vergi, işgücü, sağlık ve güvenliğe ilişkin yasalar yeterli içerige sahip değildir." Türkmenistan, diğer eski Sovyet Cumhuriyetlerine göre SSCB'nin dağılmasından en az etkilenen ülke olmuştur. 1992 ve 1993 yıllarında dünya fiyatlarıyla doğal gaz ihraç edilmesine başlanmasıyla, ülke ekonomisinde ve dış ticaret dengesinde önemli iyileşmeler gözlenmiştir. Gıda üretiminde kendi kendine yeterlilik, yapısal ekonomik değişimin tamamlanması ve yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi amaçlarına yönelik piyasa ilişkilerinin ve serbest girişimciliğin geliştirilmesi programın temel hedefleri olarak gösterilmiştir. Türkmenistan diğer geçiş ülkelerinden farklı olarak, yeniden yapılanma sürecini istikrar ve sosyal uzlaşma önceliği üzerine inşa edilecek "kademeli" reform politikasına dayandırmıştır.

4 OATC' de Küreselleşme ve Refah İlişkisi

Küreselleşmenin eşitleyici, farklı ülkeler, ekonomiler ve bireyler arasındaki farkın daha hızlı kapatılmasına olanak sağlayan bir süreç olduğunu belirtmiştik. Peki bu özellik OATC' de ne kadar geçerli? Bunu anlayabilmek için bir ekonomide üretim ve kişi başına gelirin artmasının yanında bazı sosyal göstergelerin de dikkate alınması gerekir. Bu sosyal göstergeler; okuryazarlık oranı, sağlık ve eğitim olanakları, bebek ölüm oranı, çocuk işgücü kullanımı, beklenen ortalama ömür, temiz suya erişim, vb. şeklinde sıralanabilir. Bu göstergeler yardımıyla iktisadi gelişim yanında beşeri gelişim de görülebilir. Aşağıdaki tabloda söz konusu cumhuriyetlerin, 182 ülkenin ekonomik ve sosyal verileri kullanılarak oluşturulan Beşeri Kalkınma Endeksi (HDI)' ndeki değerleri gösterilmiştir.

	1992	1995	1998	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Kazakistan	0,798	0,695	0,754	0,765	0,750	0,761	0,774	0,794	0,800	0,804
Kırgızistan	0,717	0,633	0,706	0,727	0,712	0,702	0,705	0,696	0,705	0,710
Türkmenistan	0,739	0,660	0,704	0,748	0,741	0,738	0,724	0,713	0,739	0,739
Özbekistan	0,706	0,659	0,686	0,729	0,727	0,694	0,696	0,702	0,706	0,710

Beşeri Kalkınma Endeksi (HDI) Değerleri

Bu tabloya göre en hızlı beşeri gelişmeyi Kazakistan göstermiştir. Hatta Kazakistan 2006 yılına kadar orta gelişmişlik düzeyindeyken 2006 da yüksek gelişmişlik düzeyinde bir ülke konumuna yükselmiş ve 2007' de de bu başarısını korumuştur. Diğer cumhuriyetler Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan ise çeşitli iniş ve çıkışlar yaşamış, istikrarlı bir performans gösterememiştir. En son yayınlanan HDI raporuna göre 182 ülke arasında Kazakistan 82., Türkmenistan 109., Özbekistan 119. ve Kırgızistan 120. sırayı almıştır. Bu raporda, 2007 yılına kadar Kazakistan dışındaki ülkelerin ciddi bir tırmanış sergileyemedikleri ve orta gelişmişlik düzeyinde kalmayı sürdürdükleri görülmektedir.

Ülkelerin Beşeri Kalkınma Endeksi' ndeki değerlerine baktıktan sonra şimdi de Gayrisafi Milli Hasıla (GSMH)larındaki yıllık büyüme oranlarını dünya ortalaması ile karşılaştırarak görelim. Böylece gelirdeki artışın beşeri kalkınmadaki artışla paralel olup olmadığı konusunda da fikir edinebiliriz. Aşağıdaki tabloda yukarıda belirtilen yıllar itibarıyla söz konusu ülkelerin GSMH yıllık büyüme oranları ile yine aynı yıllar için dünya ortalamaları verilmiştir.

GSMH' daki Büyüme (yıllık %)	1992	1995	1998	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Kazakistan	-5,3	-8,2	-1,9	9,8	9,8	9,3	9,8	9,7	10,7	8,9	3,2
Kırgızistan	-13,8	-5,42	2,1	5,4	-0,02	7,3	7,3	-0,18	3,02	8,5	7,6
Türkmenistan	-5	-7	7	20	16	17	17	13	11	12	10
Özbekistan	-11,2	-0,9	4,3	3,8	4	4,2	7,7	7	7,3	9,5	9
Dünya	2,13	2,91	2,31	4,13	1,89	2,68	4,09	3,48	3,96	3,84	1,07

Gayrisafi Milli Hasıla (GSMH)' daki Yıllık Büyüme Oranları Karşılaştırması

Tablodan da görüldüğü gibi milli hasıladaki büyümelerle beşeri kalkınma arasında bire bir bir ilişki olduğu söylenemez. Zaman zaman doğru orantılı bir gelişme gözlenirse de her zaman böyle olmamıştır. Yani gelirdeki artışlar her zaman refah seviyesini artırmamıştır. Yine tablodan görüyoruz ki, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri genelde dünya ortalamasının oldukça üzerinde bir büyüme performansı göstermiştir. Küreselleşmenin az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için belki de en büyük avantajı, hızlı büyüme ve dolayısıyla aradaki mesafeyi daha çabuk kapatabilmeyi mümkün kılmasıdır. Cumhuriyetlerin özellikle 2000' li yıllarda bu avantajı iyi kullandıkları söylenebilir.

Sonuç olarak küreselleşme, bugünkü haliyle 1980'lerden itibaren hızlanmış, teknoloji, finans ve enformasyon alanındaki gelişmelerin etkisiyle bütün dünyayı etkisi altına almış, yararlanmasını bilene yatırım, büyüme ve gelişme fırsatı sunarken yararlanmasını bilmeyene, Thomas Friedman'ın (1999) deyişiyle "altın deli gömleği" ni giymemekte ısrar edenlere sermaye kaçıışı, istikrarsızlık, kriz ve küçülme getiren, şiddete değil rızaya dayalı, bireysel inisiyatiflerle karşı konulması, durdurulması ya da tersine döndürülmesi neredeyse imkansız, sınırlardan ve engellerden arınmış bir dünyayı, malların, hizmetlerin, sermayenin ve fikirlerin serbest dolaşımını öngören bir süreçtir (Acar, 2009). Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin küreselleşme süreci içerisindeki dünyadaki yerinin de, sunulan fırsatlardan faydalanılabildiği ölçüde, günden güne belirginleştiği söylenebilir. Özellikle Kazakistan'ın gösterdiği başarılı performansla süreçten en karlı çıkan ülke olduğu muhakkaktır. Her ne kadar yapılacak daha çok şey olsa da, yine de söz konusu cumhuriyetler 75 yıllık Sovyet esaretinin etkisini yavaş yavaş üzerlerinden atmaktadır. Bu etkinin tamamen ortadan kaldırılması, serbest piyasa ekonomisinin tam olarak ne kadar zamanda tesis edileceğine bağlıdır. Dünyada daha etkin olmanın, daha yüksek standartlara sahip olmanın ön koşulu budur.

Kaynakça

- Acar, 2009. Düzleştirici ve Özgürleştirici Bir Süreç Olarak Küreselleşme. Orion Kitapevi, Ankara
- Aktan ve Şen, 1999. Globalleşme, Ekonomik Kriz ve Türkiye. TOSYÖV Yayınları, Ankara
- Balcılar, a.g.m., s. 107
- Bilgin, 2002; www.foreingtrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakozel/2002
- TİKA, 2004. <http://www.tika.gov.tr/Dosyalar/Kazakistan.doc>
- Fahri SOLAK; a.g.m., s. 74.
- Güngörmüş, 2005 "Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Sonra Kırgızistan: Sorunlar", III. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi.
- Koyçumanov, Bobuşev; a.g.m., s.17.
- Canbay; a.g.m. <http://www.tdcif.org/sempozyum/poster/6.doc>
- Aslantaş, 2002, a.g.m..www.dtm.gov.tr/ead/DTDERG/ocakozel2002/ozbek.htm
- Çelik, 2003, a.g.m., www.isguc.org.
- Somuncuğlu, 2002. Geçiş Döneminde Özbekistan Ekonomisi. Türkler, C:19.Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 684.
- Baitzhanova, 2002. Bağımsızlıktan Günümüze Türkmenistan Ekonomisi. Türkler, C:19. Yeni Türkiye Yayınları Ankara, s. 790.
- Yıldız, 2005. <http://www.kosgeb.com/Ekler/Dosyalar/Yayin/136%5CTurkmenistan%20ulke%20raporu.doc>
- Human Development Reports, 1995-2010. <http://hdr.undp.org/en/reports/global>
- The World Bank, 2010. <http://www.worldbank.org.uz/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES>